

Можливості розвитку шкільної екскурсійної діяльності на території Національного природного парку «Голосіївський»

Гайдай С.В., Гринюк О.Ю., Юрченко В.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, oleg.gryniuk@knu.ua

Надішла до редакційної колегії: 05.02.2022.

Прийнята: 20.02.2022.

Анотація. В межах національних природних парків здебільшого зосереджено велику кількість природних комплексів та об'єктів, які мають

особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Ці комплекси та об'єкти цілком успішно можуть використовуватись в навчально-виховній діяльності. Головною метою даної статті є обґрунтування можливостей використання природно-ресурсного потенціалу Національного природного парку «Голосіївський» для організації шкільних природничих екскурсій з врахуванням окремих фенофаз екскурсійних об'єктів. В статті визначено навчальні заклади середньої освіти, для яких найбільш доцільно організовувати шкільні екскурсії в межах національного парку, коротко охарактеризовано природно-ресурсний потенціал НПП "Голосіївський", відібрано найбільш репрезентативні екскурсійні об'єкти, а також найкращий період часу для їх відвідування та вивчення на основі сезонних фаз розвитку процесів та об'єктів.

Ключові слова: Національний природний парк «Голосіївський», шкільні екскурсії, фенофази.

Possibilities for the development of school excursions in the Holiivskyi National Nature Park

Haidai S., Gryniuk O., Yurchenko V., oleg.gryniuk@knu.ua

Summary. Within the national nature parks, many natural complexes and objects are concentrated, which have a special nature protection, health, historical and cultural, scientific, educational and aesthetic value. These complexes and facilities can be used quite successfully in educational activities. The main purpose of this article is to substantiate the possibility of using the natural resource potential of the National Nature Park "Holosiivskyi" for the organization of school nature excursions, considering the individual phenophases of excursion objects. The article identifies secondary schools for which it is most appropriate to organize school trips within the national park, briefly describes the natural resource potential of NPP "Holosiivskyi". Selected the most representative excursion facilities, as well as the best time to visit and study them. It based on the seasonal phases of development of processes and objects.

Key words: Holosiivskyi National Nature Park, school excursions, phenophases.

Вступ. Національні природні парки (НПП) України створюються з метою збереження і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Внаслідок цього вони мають потужний ресурсний потенціал для закріплення шкільних знань природничого характеру. На базі наявних в НПП типових та унікальних видів рослинного та тваринного світу, водних, геолого-геоморфологічних та інших об'єктів, можуть бути організовані шкільні природничі екскурсії, які дозволять підвищити ефективність навчально-виховного процесу.

Національний природний парк «Голосіївський» – єдиний в Україні та один з кількох у світі національних парків, що повністю розташовані в межах мегаполісу. Зважаючи на велику кількість

навчальних закладів у м. Києві шкільна екскурсійна діяльність в межах НПП «Голосіївський» може бути важливою для закріплення знань школярів міста та його околиць з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», а також предметів «Природознавство» та «Географія».

Велика кількість досліджень щодо функціонування національних природних парків присвячені розвитку та управлінню екотуристичною діяльністю. І в цих роботах науковці притримуються однієї думки, що саме розвиток рекреаційно-туристичної діяльності в межах заповідних територій має найбільший потенціал для розвитку екологічного туризму (Дмитрук, 2004; Воробйова, 2012; Кобелька О., 2010). На основі інвентаризаційних досліджень природних комплексів та об'єктів фахівці та наукові співробітники НПП «Голосіївський» розробляють екскурсійні маршрути в межах парку, зусиллями яких вже облаштовано чотири екологічні стежки. Також є наукові роботи, присвячені шкільним екскурсіям в межах парку. Зокрема, Литвином В.О. представлена методична розробка щодо використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. В ній визначено екскурсію як один із засобів краєзнавчих досліджень та запропоновано план-конспект уроку-екскурсії екостежекою «Голосіївські схили біля Дідорівських ставків».

Об'єктом дослідження в даній статті є природні комплекси та об'єкти НПП «Голосіївський» для розвитку шкільної екскурсійної діяльності. А головною метою – визначення необхідності та можливостей НПП «Голосіївський» щодо забезпечення виконання навчальних програм закладів середньої освіти шляхом проведення природничих екскурсій для школярів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- визначити навчальні заклади середньої освіти, а також класи, для яких доцільно організувати шкільні природничі екскурсії в НПП «Голосіївський»;
- охарактеризувати природні комплекси та об'єкти НПП «Голосіївський»;
- визначити найбільш репрезентативні екскурсійні об'єкти для шкільних екскурсій, а також найкращий час для їх вивчення з врахуванням фенологічних фаз розвитку.

Матеріали і методи досліджень. В межах дослідження використовувалися методи систематизації, узагальнення, порівняння та аналізу теоретичних та практичних напрацювань науковців НПП «Голосіївський», матеріалів Червоної книги України, статистичної інформації Освітньої агенції міста Києва.

Результати та їх аналіз. Для організації шкільної екскурсійної діяльності необхідно визначити можливий попит на таку діяльність, природно-ресурсний потенціал НПП "Голосіївський", відібрати екскурсійні об'єкти, а також визначити найкращий період часу для їх вивчення.

Наявність в м. Києві майже 500 шкільних навчальних закладів (звичайних, спеціальних, спеціалізованих шкіл, ліцеїв, гімназій тощо) свідчить про значний можливий попит щодо організації шкільної екскурсійної діяльності в межах парку. Крім того, можна сюди додати середньоосвітні навчальні заклади Київської області, що знаходяться в безпосередній близькості до міста або окремих ділянок національного парку.

У початковій школі вивчається інтегрований курс «Я досліджую світ». Для учнів першого класу великої потреби в організації шкільних екскурсій в межах НПП "Голосіївський" немає, оскільки учні проводять лише короточасні спостереження, які відбуваються у формі цільових прогулянок та спрямовані, в першу чергу, на дослідження найближчого оточуючого світу. Виключенням може бути організація прогулянок для першокласників тих шкіл, які розташовані біля ділянок національного парку. Також можливе проведення наприкінці навчального року узагальнюючих екскурсій, присвячених живій та неживій природі, рослинам та тваринам свого краю.

У 2 класі екскурсія є однією з пропонованих форм роботи, яку необхідно проводити кожної пори року для вивчення об'єктів та явищ природи. Відповідно як мінімум три екскурсії (восени, взимку та весною) цілком можливо організувати в НПП "Голосіївський".

Типовими освітніми програмами для 3 та 4 класів в межах змістових ліній Природа та Людина та Природа передбачено практичні блоки. А окремі дослідження та спостереження можна

провести в межах НПП "Голосіївський". Серед них у 3 класі можна виділити: дослідження тіл та явищ природи, виявлення пристосування рослин до певних умов існування, а тварин до способу життя, спостереження за поведінкою тварин, правила безпечної поведінки у природному середовищі (моделювання та аналіз ситуацій перебування у природі). Для 4-го класу: складання характеристики природного угруповання своєї місцевості, вивчення умов існування рослин і тварин своєї місцевості, моделювання зв'язків між людиною, природою і рукотворним світом, моделювання безпечної поведінки у навколишньому середовищі, розроблення плану природоохоронного заходу.

Навчальною програмою з Природознавства для учнів 5 класу визначено, що у навчальних цілях доцільно проводити екскурсії у природу. Зокрема, такі екскурсії можуть бути корисними для організації спостережень за тілами живої та неживої природи, явищами природи, демонстрації зображень рідкісних рослин і тварин своєї місцевості, що занесено до Червоної книги України, матеріалів щодо екологічних проблем та шляхів їх розв'язування, охорони природи, природоохоронних територій України.

Починаючи з 6 класу в школі вже вивчається географія. І хоча навчальною програмою з географії для 6-9 класів передбачено невелику кількість природничих екскурсій, вчитель має резервні години, які він може використати на свій розсуд, в тому числі і на шкільні екскурсії.

У 6 класі передбачена одна екскурсія під час вивчення теми Природні комплекси. Також перспективними для закріплення шкільних знань за допомогою екскурсії є теми Біосфера та ґрунти, Вплив людини на природу.

У 7 класі проведення екскурсій не передбачено, оскільки основні знання, що отримують учні на уроках географії, стосуються материків та океанів. Певну перспективу в цьому відношенні має лише тема Екологічні проблеми материків та океанів, в межах якої заплановано дослідження шляхів розв'язування екологічних проблем.

У 8 класі вивчається розділ географії «Україна у світі: природа, населення». Навчальною програмою передбачена одна екскурсія - Ознайомлення з об'єктами природи своєї місцевості, в межах якої закріплюються знання з теми Природа регіону. Також є можливості дослідити певні об'єкти за допомогою шкільної екскурсії в національний парк при вивченні розділу Природні умови і ресурси України.

У 9 та 10 класах з географії вивчаються відповідно розділи Україна і світове господарство та Географія: регіони та країни, під час опанування яких природничі екскурсії не передбачено та й особливої потреби в них немає. Також не передбачено проведення екскурсій й в 11 класі при вивченні розділу географії Географічний простір Землі. Але при бажанні певні знання в межах розділів Топографія та картографія, а також Загальні закономірності географічної оболонки Землі можуть бути закріплені на місцевості.

Великі можливості мають ресурси НПП "Голосіївський" й для використання у позакласній та позашкільній роботі з географії, зокрема для забезпечення навчально-виховного процесу у гуртках, секціях, клубах тощо.

Загальна площа НПП "Голосіївський" становить 10988,14 га. Парк складається з ряду відокремлених масивів, що представляють природні комплекси та об'єкти північної частини Лісостепу та Київського Полісся: Голосіївського лісу, урочищ «Теремки», «Бичок» та «Лісники», земель на південь від мікрорайону Конча-Заспа, Святошинсько-Біличанського масиву.

Ландшафти та екосистеми НПП "Голосіївський" представлені лісовими масивами, лучною рослинністю, водно-болотними угіддями. Гідрографічну сітку території НПП складають, головним чином, малі річки: Віта (з озером Шапарня), Нивка, Любка, Котурка, струмки Голосіївського лісу з каскадами ставків (Горіхуватський, Голосіївський, Китаївський). Найбільші площі водно-болотні комплекси займають у долині р. Віта. Досить цікавими є водно-болотні комплекси в північній частині Парку, в долині р. Любка, де сформувалось низинне болото Романівське. Лісові ділянки займають близько 90 % території національного парку та представлені листяними, мішаними та хвойними (сосновими) лісами. Лучна рослинність на

території НПП «Голосіївський» займає незначні площі в межах терас р. Дніпро, долини р. Віта поблизу Конча-Заспи та урочищі Теремки, Київське лесового плато в Голосієві. У НПП «Голосіївський» на даний час інвентаризовано 752 види вищих судинних рослин природної флори, 150 культурних видів, 155 видів мохоподібних. Підтверджено місцезростання 29 видів, занесених до Червоної книги України (за літературними, гербарними та сучасними дослідженнями наводиться 40 «червонокнижних» та більше 70 регіонально рідкісних видів).

Тваринний світ НПП «Голосіївський» нараховує 192 види хребетних тварин (21 вид риб, 11 видів земноводних, 7 видів плазунів, 108 видів птахів, 45 видів ссавців), близько 600 видів безхребетних тварин. Серед них майже 180 видів занесено до різних охоронних списків. В межах НПП «Голосіївський» вже існують еколого-пізнавальні стежки «Між Феофанією і Дідорівкою», «Китаївські ставки Голосіїва», «Голосіївські схили біля Дідорівських ставків» та стежка «Перстень Мавки». Але вони не завжди можуть забезпечити досягнення поставленої вчителем мети шкільної екскурсії.

Для шкільних екскурсій важливими можуть бути як типові для даної місцевості об'єкти, так і рідкісні. Також пізнавальну цінність можуть мати одні і ті ж об'єкти в різних фенотичних фазах. Тому ми пропонуємо до включення в екскурсії лісові ділянки Голосіївського лісу та Голосіївського парку, луки поблизу озера Шапарня, водні об'єкти (річки Віта, Нивка, Любка, Котурка, Ірпінь, Горіхуватські, Голосіївські та Китаївські ставки, озеро Шапарня), типові та «червонокнижні» види рослинного та тваринного світу НПП «Голосіївський». Крім того, для цих екскурсійних об'єктів визначено найкращий час для відвідування та вивчення (таблиця 1).

Таблиця 1. Календар відвідування екскурсійних об'єктів НПП «Голосіївський» (складено авторами за відкритими джерелами)

Місяць року	Об'єкт спостереження	Явище або фенофаза
січень	Голосіївський ліс, Голосіївський парк	зимовий ліс
	сорокопуд сірий	зимівля
лютий	річки Нивка, Любка, Котурка, Ірпінь	скресання
	підсніжник білосніжний, підсніжник звичайний, проліска дволиста (в теплиці)	цвітіння
	сорокопуд сірий, горностай	зимівля
березень	річки Нивка, Любка, Котурка, Ірпінь	поява весняного паводка
	річка Віта, Горіхуватський, Голосіївський, Китаївський ставки, озеро Шапарня	скресання
	підсніжник білосніжний, підсніжник звичайний, проліска дволиста	цвітіння
	сколія-гігант	поява перших комах
	кропив'янка	поява перших метеликів
	мідянка звичайна, видра	поява
квітень	вовчі ягоди пахучі, сон лучний, або чорніючий, або богемський, сон розкритий, або широколистий, підсніжник білосніжний, конвалія травнева, цибуля ведмежа	масове цвітіння, дозрівання плодів,
	ковалик сплющений , стрічкарка тополева , стрічкарка блакитна , янус червононогий , мегариса рогахвостова	масова поява комах
	мідянка звичайна, тхір лісовий, козуля	спостереження
	Голосіївський ліс, Голосіївський парк	весняний ліс
травень	дрізд чорний, горобець, грак, сойка, сойка, крук, дятли, крижень	гніздування
	вовчі ягоди пахучі, сон лучний, або чорніючий, або богемський, сон розкритий, або широколистий, конвалія травнева, цибуля ведмежа, зозулині сльози, яйцевидні	масове цвітіння, дозрівання плодів
	ропухи сіра та зелена, жаби трав'яна та гостроморда, часничниця, квакша	період розмноження для відкладання ікри
	красотіл пахучий, жук-олень, вусач мускусний, жук-самітник, ковалик сплющений, махаон	масовий літ
	рясоніжка мала, горностай, дикі свині	спостереження

червень	плиска біла, водяна курочка	гніздування, орнітоекотуризм, а також поява перших пташенят
	ропухи сіра та зелена, жаби трав'яна та гостроморда, часничниця, квакша	завершення періоду перетворення пуголовків на повністю сформованих жаб, відбувається вихід цих молодих амфібій на суходіл для переходу до лісу
	метелик осадець Егерія, ксилокопа, або бджола-тесляр	масовий літ
	луки поблизу озера Шапарня	літні луки
	розрив-трава дрібноквіткова, яглиця звичайна, осока волосиста, зеленчук жовтий, зірочник ланцетолістий, копитняк європейський, купина багатоквіткова, підмаренник запашний, фіалка запашна	масове цвітіння
	широковух звичайний	спостереження
липень	коручка чемерникоподібна, коручка пурпурова, розрив-трава дрібноквіткова, яглиця звичайна, осока волосиста, зеленчук жовтий, зірочник ланцетолістий, копитняк європейський, купина багатоквіткова, підмаренник запашний, фіалка запашна	масове цвітіння
	косяниця	дозрівання плодів
	ксилокопа, або бджола-тесляр	масовий літ
	рясоніжка мала	спостереження
серпень	косяниця	дозрівання плодів
	ксилокопа, або бджола-тесляр	масовий літ
	розрив-трава дрібноквіткова, яглиця звичайна, осока волосиста, зеленчук жовтий, зірочник ланцетолістий, копитняк європейський, купина багатоквіткова, підмаренник запашний, фіалка запашна	масове цвітіння
вересень	підорлик	відліт
	мідянка звичайна	спостереження
жовтень	низинне болото Романівське	осінні водно-болотні угіддя
	Голосіївський ліс, Голосіївський парк (граб звичайний і дуб звичайний, клен польовий і гостролістий, липа серцелиста, ясен звичайний)	осінній ліс, повне фарбування листя
	мідянка звичайна	спостереження
листопад	річки Нивка, Любка, Котурка, Ірпінь, струмки Голосіївського лісу з каскадами ставків - Горіхуватський, Голосіївський, Китаївський	початок замерзання
	граб звичайний і дуб звичайний, клен польовий і гостролістий, липа серцелиста, ясен звичайний	опадання листя
	річка Віта	замерзання
грудень	озеро Шапарня	початок замерзання

Як видно із таблиці 1, достатньо обмеженим є вибір екскурсійних об'єктів для вивчення в зимовий період. Також велику кількість цікавих явищ та станів екскурсійних об'єктів не зможуть спостерігати учні під керівництвом вчителя влітку в зв'язку з канікулами в цей час. Виключенням в цьому плані може бути позакласна та позашкільна робота з географії. В інші пори року природно-ресурсний потенціал НПП «Голосіївського» здатен задовольнити основні вимоги, що висуваються до навчально-виховного процесу під час природничих шкільних екскурсій.

Висновки. Розташування НПП «Голосіївський» в місті Києві, в межах якого нараховується майже 500 навчальних закладів середньої освіти, визначає можливий великий попит на розвиток шкільної екскурсійної діяльності. При цьому є необхідність та можливість проводити природничі екскурсії на всіх рівнях середньої освіти. Важливою умовою екскурсійної діяльності також є наявність достатньої кількості в національному парку природних комплексів та об'єктів, що мають особливу природоохоронну, наукову, освітню та

естетичну цінність. При цьому в маршрут шкільної екскурсії можуть включатись як типові для даної місцевості об'єкти, види рослинного й тваринного світу, так і особливо цінні. Певна обмеженість щодо вибору екскурсійних об'єктів в зимовий період вимагає від вчителів планування проведення більшості шкільних екскурсій восени та весною.

Список використаних джерел

- Vorobiova O.A. Ekolohichniy turizm yak chynnyk staloho rozvytku pryrodno-zapovidnykh terytorii. Ekolohichni nauky. - 2012. - №2. - S. - С.119-129. (in Ukrainian).
- Dmytruk O.Iu. Ekolohichniy turizm: suchasni kontseptsii menedzhmentu i marketynhu: navch. posibnyk / O.Iu. Dmytruk. K.: Alterpres, 2004. 192 s. ([in Ukrainian](#)).
- Kobelka O. Ekolohichniy turizm yak priorytetnyi napriamok staloho turizmu v mezhakh natsionalnykh parkiv. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Heohrafiia. - 2010. - Vyp.1(27). - S.400-405 Zvit z tekhnichnoho zavdannia do predmetu zakupivli DK 021:2015 CPV: 79340000-9 Reklamni ta marketynhovi posluhy («Rozrobka i stvorennia kontseptsii stratehii rozvytku brendu mista Dnipro»). (in Ukrainian).
- Ofitsiyni sait NPP «Holosiivskiy». Retrieved from <https://nppg.gov.ua/uk/node/40> (in Ukrainian).